

DE MYTHISCHE KEIZERLIJKE OTTOGRACHT EN DE ZEER REËLE BURGGRAFELIJKE SCHIPGRACHT

DEEL 1. DE OTTOGRACHT

Onder de Gentse straatnamen is de Ottogracht zeker een van de meest intrigerende. Deze straat kreeg haar huidig uitzicht in 1874 na demping van de gelijknamige gracht die gedurende eeuwen onder de actuele straatbedding verliep. Volgens het verhaal zou die gracht in de tiende eeuw gegraven zijn in opdracht van een van de Duitse keizers met die naam om de grens tussen het Duitse en het Franse rijk te markeren. Een waterloop, waarvan de gracht tussen de Sint-Jacobskerk en het Sluizeken de aanzet vormde, zou Gent verbonden hebben met de oude zeearm de Honte, later Westerschelde, helemaal in Zeeuws-Vlaanderen, pal naar het noorden toe, ongeveer zoals het zeekanaal Gent-Terneuzen nu doet. Dit zou het meest noordelijke stukje grens geweest zijn tussen die twee rijken.

De werkelijke historische grens kwam tot stand tijdens een scharnierperiode in onze politieke geschiedenis: door het verdrag van Verdun (843) werden onze streken verdeeld over het westelijke Frankrijk, het West-Francia van Karel de Kale en het middenrijk van Lotharius. Het eerste kennen we nog als Frankrijk of France, maar het tweede was geen lang leven beschoren. Het functioneerde eerst nog als koninkrijk Lotharingen tot het in 925 in het rijk van het oosten of het Duitse rijk opgenomen werd. In de eerste decennia na Verdun bleken de grenzen nog onstabiel, maar in 880 (verdrag van Ribemont) werd, zo luidt het, de Schelde in onze streken als oostelijke grens van West-Francia definitief vastgelegd.

Gent lag daardoor op de grens, gedurende korte tijd tussen Frankrijk en Lotharingen en daarna tussen Frankrijk en Duitsland. Het was dus een grensstad - al is 'stad' veel gezegd voor die tijd. In die hoedanigheid werd de nederzetting, of meer specifiek het (burg)grafelijke *castrum* waarover in deel 2 zal gehandeld worden, in 1007 ingenomen door keizer Hendrik II¹. Verder betekende die grenssituatie niet zoveel. Keizers en koningen waren veraf en nauwelijks bereikbaar. Plaatselijke potentaten namen de macht waar.

De Gentse Ottograchttraditie was dus in tegenspraak met wat de West-Europese geschiedenis ons voorhoudt. De vraag is nu hoe dat verhaal kon ontstaan. Zou het mogelijk geweest zijn dat die nederige stadsgracht te Gent de rol van grens overnam van de Schelde? En zou de Gentse straat, die slechts een heel klein gedempt stukje van de (veronderstelde) oorspronkelijke waterloop voorstelt, anno 2004 daaraan nog herinneren?

Aangedikte westgrens van het Duitse rijk aangebracht op een reliëfkaart. Bij de monding van de Westerschelde lag de grens zuidelijker dan hier voorgesteld. Dit rijksgedebied verdween onder de golven toen de veel nauwere zeearm Sincfal door overstromingen omgevormd werd tot Scheldemonding. Gelijnde zone: De Vier Ambachten. Puntlijn tussen Gent en de Vier Ambachten: de Schipgracht. Volgens de traditie van de Sint-Baafsabdij, waarvoor ongeveer evenveel historische argumenten voor als tegen kunnen aangebracht worden (KOCH, A.C.F., 1956, p. 182-218), zou ook het hele gebied rechts (oostelijk) van de Schipgracht tot het Lotharingse, later het Duitse rijk behoord hebben.

Een oude historie

De Ottogracht heeft al flink wat inkt laten vloeien, bijna zoveel als er ooit water door zijn modderbed liep, sneerde stadsarchivaris Victor Fris destijds². Dat begon al heel vroeg in onze geschreven geschiedenis. Het was de monnik Jan van Thielrode van de Sint-Baafsabdij die omstreeks 1294-1298 de oerversie van het verhaal van Otto en zijn gracht optekende in een kroniek van zijn abdij³. In de daarop volgende eeuwen werd het overgenomen door zowat alle Vlaamse historieschrijvers die deze periode behandelden. Daar waar er in de

originele versie sprake was van een gracht die de keizer als grens aanduidde en naar zich liet noemen, werd het bij hen meestal een gracht die de keizer liet delven. Voor de mooiste omschrijving van de doorsteek naar de zee komen we, bijna onvermijdelijk, bij Marcus van Vaernewijck en zijn *De Historie van Belgis* (eerste uitgave 1560) terecht⁴. Hij koppelde er een voor ons aanvoelen nogal onthutsende zedenles aan vast:

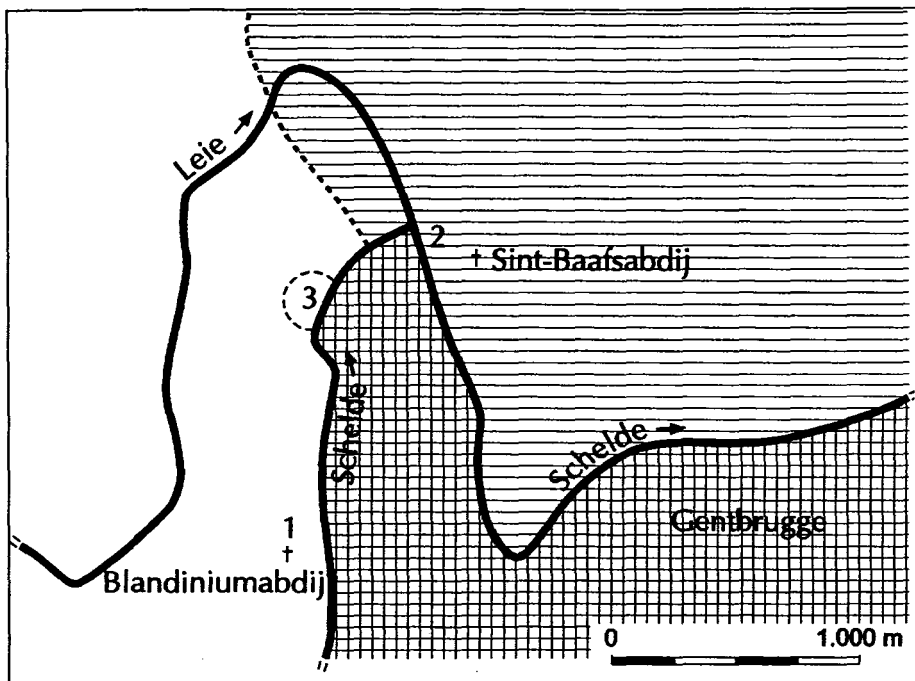
In het jaer Ons Heeren 980 wierden de ... duynen of zee-bergen doorgesteken op bevel van den Keyser Otto den IIIe. Eenige schryven dat dien vorst dese doorgraeving dede doen volgens uytwysing van een verdrag gesloten tusschen hem en den koning van Vrankryk, om te toonen dat het Keyserryk en de Fransche Kroon daer van malkanderen scheyden, en ook tot nut van Vlaenderen, soo hy meynde. Dese delving wierd volgens hem genoemd Otthosgragt.

Maer die hun aengesigt blanketten om het selve schoonder te maeken als het God geschapen heeft, krygen daer veelyds rimpelen en vlekken van: aldus is het ook met dese doorbreking vergaen. Ottho dagt de Zee beter en gerieflyker voor het Land te maken als de Schepper der Wereld die gemaekt had; maer dese onderneming heeft naermaels in dese Nederlanden menigvuldige overstromingen en groote verwoestingen veroorsaekt, door de welke niet alleen steden, dorpen en landen bedorven en ten onder gegaen syn, maer ook menigvuldige menschen.

Hoe zonderling of zelfs karikaturaal dat lijkt, het verhaal van de Ottogracht was niet zomaar een simpel verzinsel van een onwetende middeleeuwse monnik, zoals Fris en anderen stelden⁶. Twijfel over het waarheidsgehalte van het verhaal met de Ottogracht als scheidingslijn kwam er pas tegen het einde van de 19de eeuw⁷, maar ook later nog bleven sommigen er hardnekkig in geloven⁸. Uiteindelijk heeft de moderne geschiedschrijving brandhout gemaakt van die kroniek van Jan van Thielrode. Het zou een van de meest miserabele compilaties van de middeleeuwse historiografie zijn⁹. Maar al is het een bizar werkstuk, een mengeling van lokale klooster- en wereldgeschiedenis waarin feit en fictie door elkaar lopen, het is ook een boeiend onderzoeksobject en de smalende toon waarmee het dikwijls afgedaan wordt is lang niet altijd terecht¹⁰.

Het schijnbaar onzinnige verhaal van Keizer Otto's grensgracht is daar een voorbeeld van. Hoe is men er toe gekomen dat voor waar aan te nemen? Het blijft giswerk, maar vrijwel zeker is dat het leefde in het monnikenmilieu van de Sint-Baafsabdij. Jan van Thielrode was niet de man die de Ottograchtmystificatie uit het niets toverde, zoals Alphonse Wauters, de man die ze ontmaskerde, stelde of suggereerde. Al is die opinie nog steeds gangbaar¹¹, onjuist is ze zeker. Er zat wel degelijk een hele geschiedenis achter. Om dat goed te begrijpen moeten we alle relevante feiten en omstandigheden van toen één na één nader bekijken.

De Scheldegrens te Gent

Schematische voorstelling van de rijksgrenzen en -gebieden te Gent (tekening: Charles Puttevils). Blanke zone: het Franse koninkrijk. Geruite zone: gebied volgens de traditionele zienswijze (met de Schelde als grens) behorend tot het Duitse rijk. Gelijnde zone: gebied dat volgens de Baafse traditie eveneens bij dat rijk hoorde. Streepjeslijn: het noordelijke gedeelte van de rijksgrens volgens Sint-Baafs. Tussen Leie en Schelde werd die gevormd door de Ottogracht en de voortzetting ervan in een oude Leiearm achter Sint-Jan-ten-Dullen; noordelijk van de Leie (bovenaan op de tekening) was dat de Schipgracht. Nrs. 1 en 2: de twee grote abdijen. Nr. 3: de eerste hoefijzervormige stadsomwalling rond de huidige Sint-Baafskathedraal. De geruite 'Duitse' zone was nog nauwer, wanneer niet de Muinschelde (zoals hier weergegeven), maar het verdwenen Oud Scheldeken de oude loop van de Schelde vormde ten tijde van de verdeling.

Een blik op de kaart van Gent leert ons dat met de Schelde als grens het grootste deel van de huidige stad met inbegrip met het oude centrum binnen de eerste omwallingen in Frankrijk kwam te liggen, maar dat een belangrijke 'spie' binnen de haarspeldbocht die de Schelde te Gent maakt, bij het Duitse rijk hoorde. Die zone tussen Opper- en Nederschelde werd Overschelde of met zijn oudste naam *Pons Brabantiae* (Brabantbrug) genoemd. Het was een apart schependom, een voorstadje onafhankelijk van Gent. De namen Braampoort, Braambrug en Brabantdam herinneren er nog aan. In 1254 werd het gebied bij Gent gevoegd, met uitzondering van bepaalde grafelijke rechten waargenomen door een amman (te vergelijken met een politieambtenaar). Deze ammanie van

Overschelde, een spoor van de vroegere situatie, werd in 1539 door Karel V in die van Gent opgenomen.

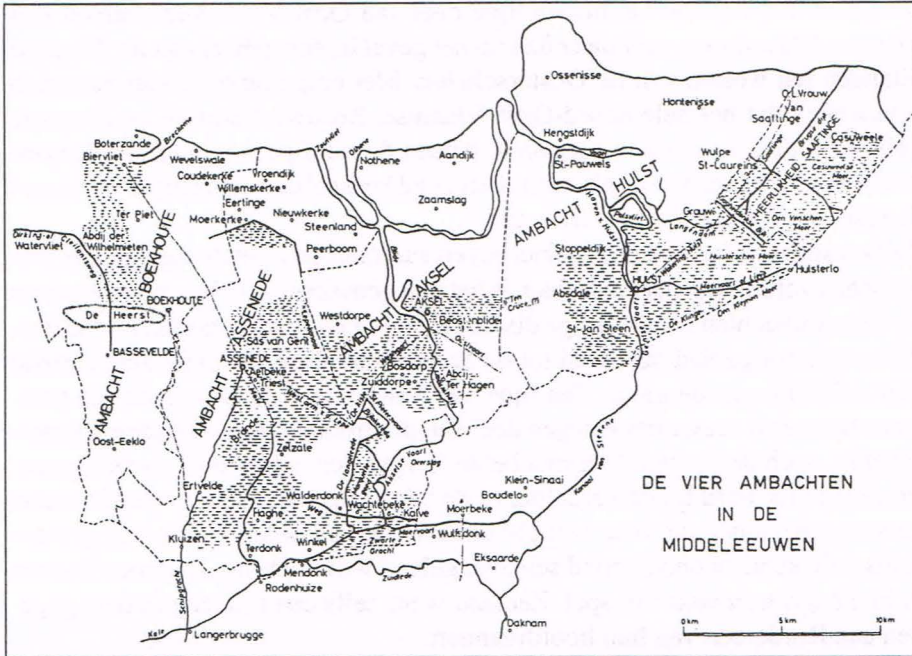
De precieze grens van die langgerekte spie is moeilijk met zekerheid te bepalen. Volgens sommigen was de westgrens niet de huidige Opperschelde of Muinkschelde, maar het gedempte Oud Scheldeken¹². Aan de oostzijde volgt de Achtervisserij min of meer het oude verloop. Een zeer ingrijpende verandering kwam er hier met de aftakking van de Opperschelde, die tussen Ledeberg-Bellevue en de Brusselsepoort voor een korte verbinding met de benedenloop van de Schelde zorgt.

De nauwe zone om en rond de Brabantdam, Lange Violettestraat, Brusselsepoortstraat en Sint-Lievenspoortstraat behoorde volgens de traditionele visie dus tot het Duitse rijk of Rijksvlaanderen, terwijl al de rest in het 'Franse' Vlaanderen te situeren was. Verder naar het oosten vormden Ledeberg en Gentbrugge de aansluiting met het Duitse gebied dat daar effectief de Schelde als westgrens had. Afgezien van enkele latere rechtekkingen is de oude rijksgrens daar gemakkelijk herkenbaar. Niet onbelangrijk in die tijd was ook dat gebieden oostelijk van de Schelde tot het bisdom Kamerijk behoorden, terwijl de andere onder het bisdom Doornik (Noyon-Doornik) ressorteerden. Beiden hingen af van het aartsbisdom Reims. De beide grote Gentse abdijen Ganda (Sint-Baafs) en Blandinium (Sint-Pieters) lagen net als de eerste stadskern rond de Sint-Janskerk (nu Sint-Baafskathedraal) en de (burg)grafelijke versterking (nu Gravensteen) in het Franse gedeelte en in het bisdom Doornik.

Nog andere grenssituaties

Tot zover de meest gangbare versie van de grenzen te Gent. Ze is gebaseerd op een uiteenzetting door de Franse historicus Ferdinand Lot¹³ die schijnbaar weinig tegenstand ontmoette, maar daarom nog lang niet algemeen aanvaard werd. Het waren niet van de minsten die zich daarin niet konden vinden. Voor eerst was er al het 'monument' Henri Pirenne¹⁴ en vervolgens de voornaamste specialist van de bestuurlijke inrichting van het middeleeuwse Vlaanderen, de Nederlander Anton Koch. Het was vooral deze laatste die de traditionele visie op losse schroeven zette¹⁵. Zeker is dat de grenssituatie in onze streken heel wat gecompliceerder was dan hierboven geschetst.

Misschien beginnen we best met iets wat helemaal niet omstreden is, maar weinig bekend. Het betreft het feit dat er in het noorden van de provincie, nauwelijks iets meer dan een tiental km. buiten de oude Gentse stadspoorten, nog een ander niet onbelangrijk deel van dat Duitse rijk lag. Het werd de Vier Ambachten genoemd. Die 'Ambachten' waren van west naar oost: het Ambacht van Boekhoute, van Assenede, van Axel en van Hulst. Dat van Assenede, met in het zuiden Sint-Kruis-Winkel, Kluizen en Ertvelde, lag het dichtst bij Gent. Tijdens de vroege middeleeuwen was dit gebied nog niet afscheiden door een

Waterlopen, kanalen, geulen en moergronden (gestreepte zones) in de middeleeuwse Vier Ambachten. Streepjeslijnen: grenzen van de Ambachten (de heerlijkheid Saafdinge hoorde er niet bij). Onderaan links: de Schipgracht vormde ten zuiden van Langerbrugge de verbinding van dit uitgestrekte waternet met het niet meer zichtbare Gent. Bovenaan de Othenee of Othense Geule, verbonden via de Blide, de Nieuwvaart en de Axelse Vaart met de Moervaart en Schipgracht. De Kale is de westelijke tak van de Durme, die oostelijk tot Moervaart en Zuidlede vergraven werd. Deze natuurlijke waterloop was eerst alleen via de Schipgracht en later ook via de Lieve met Gent verbonden. De vertakkingen van de Schipgracht zijn slechts gedeeltelijk weergegeven. (Uit DE REU, E., Historisch-geografisch onderzoek betreffende de moergronden in de Vier Ambachten tijdens de 12de, 13de en 14de eeuw. In: Jaarboek 1960-1961, Oudheidkundige Kring 'De Vier Ambachten', Hulst, 1961, p. 31 e.v.).

zeearm van de noordelijk gelegen gronden die nu tot de Zeeuwse eilanden behoren. Er was bezuiden Walcheren alleen een inham, de Sincfal, veel nauwer dan de huidige Scheldemonding en in oostelijke richting niet verder reikend dan Biervliet ten noorden van Boekhoute. Verderop was er alleen een veenstroom, de Honte, die oostwaarts in de Oosterschelde benoorden Antwerpen uitliep¹⁶. Na grote overstromingen, misschien al in 836, of zeker in 1134, kwam er een verbinding tot stand tussen de Honte en de zeeinham. Pas toen werd het zuidelijke (nu Zeeuws-Vlaamse) deel gescheiden van het noordelijke Zeeuwse gebied door een krachtige en brede getijdenstroom die de naam Honte overnam. Hierdoor stond de hele streek, eerst nog met totaal onbeschermd eovers, bloot aan kleine en grote zeevloed. Later, na nieuwe overstromingen, werd dit de Westerschelde zoals die nu ongeveer nog bestaat.

Voordien dus vormde het noordelijke deel van Oost-Vlaanderen samen met Zeeuws-Vlaanderen, veel meer dan nu het geval is, één geheel met de Zeeuwse eilanden ten westen van de Oosterschelde. Met enige fantasie kan men zich voorstellen dat het hele noord-Oost-Vlaamse, Zeeuws-Vlaamse en Zeeuwse gebied tot de Scheldedelta behoorde. Alleen de zandige zuidrand van de zone is wat moeilijker daarin te plaatsen. Een goed herkenbare natuurlijke grens met de rest van Vlaanderen is er daar niet¹⁷.

Zelfs rekening houdend met de hierboven summier geschetste ingrijpende historische evolutie van het landschap, is het niet gemakkelijk te begrijpen waarom de Vier Ambachten zonder enige discussie tot het Duitse rijk gerekend werden. Al hoorde het gebied helemaal tot de Scheldemonding, de rivier zelf vormde hier duidelijk niet de grens. Ten tijde van Verdun was de Oosterschelde trouwens het meest zeewaarts gelegen deel van de stroom. Noch de oudere Oosterschelde, noch de jongere Westerschelde fungeerden echter ooit als rijksgrens. Vermoedelijk werd bij de verdeling in 843 de grens niet nader bepaald, omdat de streek bezuiden de toen wellicht net zeearm geworden Honte nog grotendeels onbekend en onbewoond schorregebied was¹⁸. De noormannen hadden er in die tijd trouwens vrij spel. Zeeland werd zelfs een tijd lang in leen gegeven aan Rorik, een van hun hoofdmannen.

Veelbetekenend in dit verband is dat deze zone van oudsher en dit tot 1559 kerkelijk van het bisdom Utrecht en het aartsbisdom Keulen afhing. Dat kwam doordat het gebied, voor zover het bewoond was, vermoedelijk samen met het huidige Nederland gekerstend werd. In die tijd, in de 7de en ook nog in een deel van de 8ste eeuw, was dit trouwens een onderdeel van het Friese koninkrijk. De *Lex Frisionum* (Friezenwet) uit 802 pretendeerde nog geldigheid tot aan de Sincfal¹⁹. In het westen vormde deze zeearm inderdaad een natuurlijke grens die ook bisdomgrens werd, maar tussen Biervliet en Saaftinge was er geen natuurlijke grens en reikte de invloedssfeer van het noorden en de kerstening van daaruit dieper naar het zuiden. Hoe de bisdomgrens daar uiteindelijk tot stand kwam, valt moeilijk te doorgronden²⁰, maar hoe het ook zij, deze streek bleef zonder meer deel uitmaken eerst van het middenrijk en daarna van het oostelijke rijk.

Aan die vage toestand kwam praktisch gezien een einde toen de Vlaamse graaf in 1012 leenman werd van de Duitse keizer voor dat gebied. In 1056 kreeg Rijksvlaanderen (het deel van het graafschap dat tot het Duitse rijk behoorde) onder Boudewijn V zijn definitieve vorm²¹. Naast de Vier Ambachten bestond het uit Zeeland ten westen van de Oosterschelde en het deel van Brabant dat tussen Schelde en Dender gelegen was en dat later het Land van Aalst zou genoemd worden. Al was het formeel nog zo, in feite was Gent geen grensstad meer. Bovendien werd de zwakke keizerlijke macht toen nauwelijks nog van betekenis in het gebied.

Maar, alsof dat alles nog niet ingewikkeld genoeg was, confronteren vooral de bevindingen van Koch ons ook nog de dubieuze situatie van de zone gelegen tussen de Vier Ambachten en de Schelde. Vanaf Lokeren valt deze samen met het Land van Waas en dichterbij Gent met de hele grote originele Heilig Kerst parochie die van Evergem tot Lokeren strekte²². Alleen al geografisch is dat een zonderling geval: het is een lange nauwe spie ingeklemd tussen de rijksgebieden, of tenminste, tussen wat met zekerheid tot het Duitse rijk behoorde. De gegevens zijn schaars, maar er zijn evenveel aanduidingen die er op wijzen dat heel die zone tot het Duitse als tot het Franse rijk zou behoord hebben. Of zoals Koch het uitdrukte: voldoende om in te zien dat dit hele gebied westelijk van de Schelde tussen Gent en Antwerpen niet zomaar tot het Franse koninkrijk mag gerekend worden²³.

Onbetwistbare keizerlijke oorkonden

Hoe het ook zij, van essentieel belang voor ons verhaal is dat in de Sint-Baafsabdij vermoedelijk al vanaf de tijd van de verdeling de opinie leefde dat de abdij niet tot het Franse rijk behoorde. Een mooie illustratie daarvan vormen de succesvolle *démarches* die gravin Johanna van Konstantinopel in 1236 ondernam om de abdij van Sint-Baafs buiten een kerkelijke ban te houden die uitsluitend de Franse gebieden trof. Zij stelde zwart op wit dat de abdij in het Duitse rijk gelegen was. We zien hier dat die traditie toen bestond in de abdij en ook daarbuiten aanvaard werd²⁴.

Wat zou er aan de basis liggen van deze voorstelling van zaken? De abdij aan de haarspeldbocht van de Schelde lag ter plekke wel oostelijk van dat water, maar gezien over het hele verloop van de stroom, was ze op de westoever gesitueerd. Daarover kan geen discussie bestaan. Al konden de Bavelingen misschien in de war gebracht zijn door die wat eigenaardige ligging, meer waarschijnlijk is dat ze zich gewoon steunden op oorkonden. En deze oorkonden waren authentiek. Hoewel de monniken van Sint-Baafs in hun concurrentiestrijd met Sint-Pieters indertijd erg ver gingen in allerhande vervalsingen van documenten, kan er hier geen sprake zijn van bedrog.

Nemen we vooreerst de mogelijkheid van geschiedenisvervalsing onder ogen. Een zoektocht naar de schuldige(n) van een misdrijf, kan best starten met proberen te achterhalen wie er voordeel aan heeft. Er zijn aanwijzingen die er op duiden dat de Sint-Baafsabdij wel enkele *douceurtjes* wist binnen te rijven uit die gefantaseerde ligging binnen het Duitse rijk, of althans probeerde die situatie in haar voordeel te interpreteren²⁵. Maar het is uitgesloten dat dit op bedrog zou kunnen steunen. Daarvoor kon de abdij zich immers beroepen op een belangrijk charter²⁶ uit 1193 waarbij keizer Hendrik VI de instelling onder zijn speciale bescherming stelde. Daarin vermeldde de keizer uitdrukkelijk dat de

abdij van de eerbiedwaardige belijder Bavo in zijn rijk lag. Ruim een halve eeuw later lieten de Bavelingen de paus dat nog eens bevestigen en in 1262 wisten ze zelfs de abt van Sint-Pieters zover te krijgen dat hij met enkele andere voor-
aanstaande Gentse geestelijken verklaarde kennis genomen te hebben van dat en enkele andere topprivileges²⁷. Samen riepen ze alle betrokkenen op zich er aan te houden.

Hendrik VI handelde naar het voorbeeld van zijn voorgangers, zo werd aangegeven en de authenticiteit van het stuk kan niet betwijfeld worden. Hoe valt dit te rijmen met de Schelde als grens? Meteen al in de vroegste terzake relevante stukken zitten we diep in de problemen. In de oudste (819) onder de authentieke en bewaarde oorkonden van Sint-Baafs²⁸, bevestigde Lodewijk de Vrome de rechten van de abdij die haar door zijn vader verleend waren. Die vader was niemand minder dan Karel de Grote en de oorkonde kwam er op verzoek van Einhard, geleerd biograaf van Karel, lekenabt van de beide Gentse abdijen en eminent hofdignitaris. Al die hoge autoriteiten samen plaatsten de abdij in de Karolingische *pagus* (gouw) Brabant. Aan de authenticiteit van dit in origineel bewaard stuk kan evenmin getwijfeld worden en een simpele vergissing is uitgesloten.

Problematisch is dit zeker. Het grote Karolingische rijk was toen nog één, maar de Karolingische gouw (*pagus*) Brabant werd twee decennia na het uitvaardigen van de oorkonde bij de verdeling aan het Middenrijk toegewezen. Het latere gelijknamige hertogdom behoorde steeds integraal tot het keizerrijk. Prof. Jan Dhondt wist dit probleem destijds op elegante wijze op te lossen, door er op te wijzen dat een gelijkaardige oorkonde van dezelfde Lodewijk en Einhard vier jaar eerder de Sint-Pietersabdij in de gouw Doornik lokaliseerde²⁹. Klaarblijkelijk vormde het Gentse toen geen afzonderlijke *pagus* en was het grondgebied over twee grote gouwen verdeeld³⁰. Dhondt situeerde dit in de slecht gekende geschiedenis van de onstabiele grenzen en de wisselende benamingen van de Frankische gouwen in onze streken en hij noteerde er bij dat die vermelding van Sint-Baafs in Brabant grote verwarring heeft gezaaid onder de historici die grenzen van de toenmalige gouwen probeerden te achterhalen³¹.

Op zoek naar een grens

De oorkonden stelden dus duidelijk dat de abdij in het keizerrijk gelegen was en er kon uiteraard niet getwijfeld worden aan de hoge autoriteit van figuren als Lodewijk de Vrome en Hendrik VI. Noch in deze uiterst waardevolle geschriften, noch in andere documenten uit die tijd is er geen spoor te vinden van enige grensaanduiding, maar de oorkonden impliceerden wel dat op de plaats waar de Sint-Baafsabdij gelegen was, niet de Schelde maar 'iets' anders als grens 'moest' fungeren. De abdij lag immers wel degelijk buiten en dus ten westen aan de Franse zijde van de Gentse Scheldelus.

Maar waar lag die grens dan wel? Geen gemakkelijke taak allicht om zoiets te voorschijn te toveren. Over het grensverloop bleven alvast de Baafse bronnen uiterst vaag. Meer zelfs, de monniken schijnen nooit een precieze grens aangeduid te hebben, toch niet in hun geschriften. Maar ze zagen in keizer Otto II wel een opdrachtgever van een grens westelijk van hun abdij. Hij zou die gesitueerd hebben bij een grensgracht die volgens Thielrode naar hem 'Ottinga' genoemd werd. Maar zoveel verder helpt ons dat niet, want de monnik-kroniekschrijver vond het onnodig er bij te vermelden waar die lag.

In het tweede deel van deze studie zal de Schipgracht, de enig mogelijke oplossing voor dit probleem en de enige valabele kandidaat als grensgracht, uitgebreid aan bod komen. Deze gegraven waterloop verbond Gent in bijna rechte lijn met de Vier Ambachten, met zekerheid in het keizerrijk, en van daar uit waren er waterverbindingen met de Honte - Westerschelde. In die optiek lag de abdij inderdaad ten oosten van de grenslijn in het Duitse rijk³², terwijl de Sint-Pietersabdij, de grote concurrent, goed en wel ten westen van de Schelde gesitueerd was en onder het Franse rijk ressorteerde (zie kaartje). Het is een aantrekkelijk idee, maar het zal in deel 2 ook duidelijk worden dat die gracht niet zo maar als grens kan aangenomen worden.

Keizer Otto II, redder en weldoener van de Sint-Baafsabdij

Hoe komt het nu dat de monniken van Sint-Baafs uitgerekend bij deze keizer terecht kwamen als initiatiefnemer voor die grens? Dat was minder vergezocht dan het op het eerste zicht lijkt. Speciaal Otto II (kroning in 967, regering van 973 tot 983) was namelijk goed gekend en hooggeacht in de abdij. Hij was belangrijk voor de Bavelingen tijdens een hachelijke fase in hun geschiedenis³³. De abdij had na de noormanneninvallen, in tegenstelling met Sint-Pieters, niet kunnen profiteren van de goedgunstigheid van de Vlaamse graven die zich hun goederen toegeëigend hadden. Integendeel, omstreeks 964 was Sint-Baafs, vermoedelijk door toedoen van graaf Arnulf I, haar zelfstandigheid kwijtgeraakt en onderschikt gemaakt aan de grote concurrent Sint-Pieters. Otto II echter restitueerde een belangrijk deel van de uitgestrekte abdijgoederen in het keizerrijk en het is waarschijnlijk dank zij hem dat de abdij haar zelfstandigheid wist te heroveren. Uit dankbaarheid namen de monniken deze weldoener op in hun gebedsbroederschap en ze waren er trots op. Sint-Baafs had dus een speciale band met Otto II. Hij zal ten tijde van Thielrode nog welbekend geweest zijn.

Van deze keizer, die een actieve Scheldegrenspolitiek voerde en mark(grens)graafschappen zoals dat van Ename inrichtte, mag aangenomen worden dat hij degelijk op de hoogte was van de in 880 vastgelegde rijksgrenzen. De restituties aan zijn favoriete Gentse abdij waren trouwens onderdeel van die grenspolitiek.

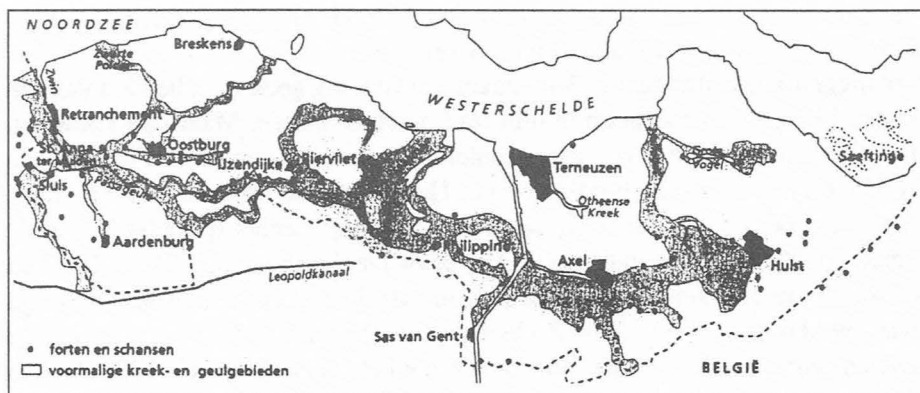
De Otenee: de waterloop van Oto aan de Honte

De Bavelingen hadden dus ruim reden om Otto II verantwoordelijk te stellen voor allerhande weldaden. Maar toch moet het ook voor hen niet evident geweest zijn, de keizer zo maar in het luchtledige, met of zonder hulp van de Heilige Geest, een welbepaalde grensgracht toe te schrijven. Het lijkt er op dat de monniken, die Otto's grensbekommernissen kenden, vermoedelijk in de 13de eeuw, lang na zijn dood dus, op zoek gingen naar reminiscenties aan juist deze keizer. Geschreven aanduidingen waren niet voorhanden in het oorkondenbezit van de abdij of elders, maar ze kwamen een plaatsnaam aan de zeearm Honte of Westerschelde op het spoor, die met enige goede wil daarvoor kon doorgaan. Het betreft hier Othene (oorspronkelijk met de klemtoon op de laatste 'e', Otenee dus), later soms Nothene of Oten genoemd. Othene was een toponiem van een inham en nederzetting, later een polder, even ten oosten van Terneuzen en ten noorden van Zaamslag. Alfons Van Werveke, die bij de start van zijn onderzoekscarrière het Ottoverhaal nog voor waar aanzag, opperde de veronderstelling dat dit Othene nog een plaatselijk overblijfsel van de naam zou zijn³⁴. Meer waarschijnlijk is echter dat de Bavelingen die er tiendenbelastingen inden³⁵ en dus met die plek vertrouwd waren (vroegste vermelding door Sint-Baafs in 1160), te goeder trouw allicht, de naam meenden te kunnen associëren³⁶ met hun beschermer Otto II. Deze veronderstelling is aanlokkelijk, te meer daar de naam effectief 'waterloop van Oto' betekent³⁷.

Ook geografisch kon die plek in de 12de eeuw gemakkelijk voor de monding van Otto's gracht doorgaan, al waren er daar in dat onstabiele gebied met een wirwar van krekens en kanaaltjes nog keuzemogelijkheden. De inham aan de Honte westelijk van Othene liep over Axel tot in Overslag op de huidige Nederlands-Belgische grens door. Deze waterloop, de Notense Geule ook soms Blide genoemd³⁸, zorgde voor een natuurlijke afwatering van de meer zuidelijk gelegen moeren en werd tot het einde van de 13de eeuw bevaren, maar was sterk verland³⁹. Via de Axelse vaart naar Wachtebeke, de Moervaart naar Langerbrugge en tenslotte de Schipgracht was er een verbinding met Gent.

Historisch klopt het echter van geen kanten. Met Othene als eindpunt van een veronderstelde grensgracht zou immers zowat de hele westelijke helft van het grondgebied van de Vier Ambachten uit het Duitse rijk gesloten zijn (zie kaart). Als de naam Othene effectief een rol speelde om de monniken aan hun Ottogracht te helpen, dan moet dit gebeurd zijn nadat de kennis over de werkelijke grenzen vervaagd was. Pro memorie: de Vlaamse graven lijfden het gebied in bijna drie eeuwen voor Thielrode zijn kroniek samenstelde. Er was daar al heel lang geen sprake meer was van enige keizerlijke machtsuitoefening. Alleen de bisdomgrenzen herinnerden er nog aan.

Al bij al blijft het hoogst onwaarschijnlijk dat de Oto van dat meer dan een keer verzopen strookje land⁴⁰ iets te maken had met zijn keizerlijke naamgenoot.

Actuele kaart van Zeeuws Vlaanderen met verdwenen kreen en geulen en de nog bestaande tegenhanger van de Gentse Ottogracht, de Otheense Kreek ten oosten van Terneuzen.

De veronderstelling echter dat de monniken deze Oto voor hun geliefde keizer aanzagen, is zeker niet te ver gezocht.

Nu vormt Othene het oostelijke deel van de Terneuzense stadsagglomeratie. Het is gescheiden van het centrum door wat anno 2004 de Othenese of Otheense (officieel Otheense) Kreek heet. De Spuikreek verbindt dit vrij uitgestrekte water nog altijd met Axel en via vaartjes en grachten loopt dit door tot ongeveer aan de landsgrens bij Overslag. Het is deze Otheense Kreek dus die, als Zeeuws-Vlaamse homolog van de Gentse Ottogracht, mag doorgaan als het meest noordelijke stuk van de mythische keizerlijke gracht.

Een dode boekennaam wordt levend

In de eerste eeuwen na Thielrode bleef de benaming Ottinga of Ottogracht ongebruikt. Het was louter een boekennaam, alleen bekend aan de kroniek- en historieschrijvers en hun luttele lezers die steunden op het werk van de monnik. Hij werd nooit gegeven aan een of ander onderdeel van de waterverbinding met het noorden waarover zal gehandeld worden in het tweede deel van deze bijdrage.

De oude stadsgracht en kaaistraat er naast die nu effectief bekend staat als Ottogracht, tussen de Krommewal en de Steenpoort aan het begin van de Steendam, werd in de eerste eeuwen van zijn beschreven bestaan simpelweg 'Gracht' genoemd, of meer specifiek 'Gracht over de Markt', of nog nauwkeuriger 'Gracht over de Vrijdagmarkt'. Daar was er binnen de bocht van de Nieuwe Leie een wijk gelegen die eerst de Hoek en later de Waterwijk genoemd werd. Een andere naamvariante was Sint-Jacobsgracht (1495)⁴¹. In de 17de en 18de eeuw, nadat de Baudeloabdij zich in de Waterwijk gevestigd had in haar Gentse bijhuis dicht bij de gracht en haar stempel ging drukken op de buurt, had men het vooral over de Baudelolei of het Baudeloleiken. Het laatste stuk, met een

vertakking naar Tussen 't Pas, werd meestal Sint-Jansgracht genoemd naar het Godshuis Sint-Jan-ten-Dullen bij de Steenpoort.

We mogen aannemen dat de Gentenaars eeuwenlang geen weet hadden van een keizerlijke Ottogracht, noch in hun stad, noch er buiten. Maar dan komt het. De, voor zover bekend, vroegste vermelding van die naam dateert uit 1599 en ze sloeg effectief op de huidige straat. Het betrof een verkoop van een huis, niets bijzonders⁴². In het begin werd de waterloop slechts sporadisch naar de keizerlijke Otto's genoemd⁴³. In de 18de eeuw bleef de benaming Baudeloleiken of Baudelovaardeken de meest gebruikte. Als de context voldoende duidelijk was, hield men het bij Leiken. Zo lezen we in een rekwes⁴⁴ van o.a. de *dekens ende d'ouderlingen van den Waterwyck* aan het stadsbestuur uit 1703 *dat den Ottogracht ofte Leyken streckende van de Kerremelckbrughe naer de Crommewaele, door den laps (het verloop) van tyde soodanighlijck is vervuylt, dat den grondt bynaer geworden is een garspleijn, ende soo drooghe is liggende datter gheen schepen noch booten en connen in vaeren*. Met dat *garspleijn* voor hun deur konden de omwonenden bovendien maar moeilijk *aen schoon water* geraken *om hunnen cost te cocken*.

De revolutionaire Fransen zochten geen andere naam voor deze anders toch wel verwerpelijke reminiscentie naar feodale tijden⁴⁵. Het werd Fossé d'Otton of d'Othon en het bleef Ottogracht ook nadat de eigenlijke gracht in 1874 gedempt was, terwijl ook de naam Baudeloleiken bleef doorleven bij het volk tot aan het einde van de jaren 1800.

Het mag op zijn minste zonderling genoemd worden dat een dergelijke artificiële naam zoveel eeuwen na datum terug opdook. Een unicum is het in elk geval. In de 17de en 18de eeuw had men er nog geen behoefte aan straten te noemen of hernoemen naar prestigieuze historische figuren, zoals dat zo dikwijls het geval was in de romantische 19de en in de wat dat betreft bijna even erge 20ste eeuw. Het stadsbestuur kon er onmogelijk schuld aan hebben want in die tijd gebeurde de naamgeving nog spontaan. Aan de monniken van Sint-Baafs kon het evenmin liggen, want hun abdij was tot een (weliswaar keizerlijke) dwangburcht omgevormd. En ook hun erfgenamen, de kapittelheren van Sint-Baafs en de bisschop, heer van Sint-Baafs, konden er niets mee aanvangen. Sommige cisterciënzers van Baudelo kenden ongetwijfeld het verhaal dat ondertussen door zowat alle Vlaamse historieschrijvers overgenomen was⁴⁶. Zouden zij het geweest zijn die de naam opvisten en gingen gebruiken zijn voor het stukje gracht dat aan hun voordeur lag? Maar waarom? Enig voordeel konden ze er niet uit halen... De oude en al lang theoretisch geworden opdeling van Vlaanderen in een Frans en een Duits grondgebied was immers al sinds Karel V definitief naar de geschiedenis verwezen.

*

* *

Tot zover dit ongewone verhaal van het ontstaan en de wonderlijke heropleving van de Gentse straatnaam Ottogracht. In het tweede deel van deze bijdrage zal aangetoond worden dat die naam in feite berust op een dubbele vergissing: wat men kon aanzien voor de keizerlijke gracht van Otto was in feite een burggrafelijke Schipgracht met zijn uitbreidingen naar het noorden, en ... de huidige straat, op en naast de vroegere stadsgracht, is daar nooit onderdeel van geweest.

Maar ondanks dat alles is de naam historisch verantwoord. Met hem eren we een Duitse keizer die verantwoordelijk mag geacht worden voor de redding van de Sint-Baafsabdij in de 10de eeuw. Zonder zijn ingrijpen zou de Gentse stads-geschiedenis en ook de stad zelf er waarschijnlijk voor een stukje anders uit gezien hebben.

Luc DEVRIESE
(‘t vervolgt)

NOTEN

1. De weinig bekende inname van het Gentse *castrum* in 1007 was een represaillemaatregel van de keizer die volgde op zijn mislukte poging om het kasteel en markgraafschap van Valenciennes te heroveren nadat graaf Boudewijn IV van Vlaanderen die ingepalmd had. In de jaren die daarop volgden, haalde de Vlaamse graaf zonder veel strijd te leveren het ene na het andere rijksgewest binnen: na Valenciennes, de Vier Ambachten, Walcheren en tenslotte Ename met de streek tussen Schelde en Dender.
2. FRIS, V., De historische persoonsnamen der straten van Gent, Gent, 1922, p. 109.
3. De autograaf (het door de auteur eigenhandig geschreven origineel van dit werk) wordt bewaard in de UGent centrale Bibliotheek. Transscripties door HELLER, J., in: Monumenta Germaniae Historica, Hannover, 1880, deel XXV in de reeks Scriptorum, p. 557-584 en VAN LOKEREN, A., Chronique de Saint-Bavon à Gand par Jean de Thielrode, Gent, 1855, pp. 1-79. De meest volledige referentielijst betreffende dit werk is te vinden in de elektronische databank Narrative Sources van de www.lib.ugent.be (zoeken op Thielrode). Voor wie zijn/haar Latijn wil aanscherpen: de passage waarrond het hier draait, luidt als volgt: “*Otto imperator de Scaldi fossatum ante pontem Sancti Jacobi usque in mare extensum a nomine suo Ottingam vocavit, quo regni Francorum et imperii orientalium fines determinavit*”. De naam zou dus Ottinga geweest zijn (de m is een verbuigingsvorm).
4. Hier overgenomen uit de uitgave van 1784 (deel 2, p. 171-172). Opmerkelijk is dat van Vaernewijck geen verband legt met de Gentse gracht, die toen vermoedelijk nog niet met de naam Ottogracht aangeduid werd, en evenmin met de Schipgracht die hij beschrijft als *De vaerd van Eecloo en Ertvelde, die aan de Stad Gend tot merkelyk gerief en voordeel strekt*”
5. In 980 was Otto II uit het huis van Saksen keizer van het Duitse rijk.
6. Vooral Fris ging hevig te keer tegen Thielrode (FRIS, V., Bibliographie de l’histoire de Gand, Gent, 1907, deel 1, p. 53).
7. CH.L. DIERICX geeft in zijn groot werk *Memoires sur la Ville de Gand* (Gent, 1815, deel I, p. 468-480 en 491-492) nog de oorspronkelijke versie aan, maar hij oppert tal van bedenkingen bij de kroniek van Jan van Thielrode. Ook A. VAN LOKEREN, de 19de eeuwse specialist par excellence van de abdij en redder van de abdijsruïnes, hield de Ottogracht voor grens in zijn *Histoire de l’abbaye de Saint-Bavon*, Gent, 1855, p. 26. In de vulgariserende *Aloude Geschiedenis der Belgen* (Gent, 1849, p. 422) van PH. BLOMMAERT vernemen we dat Otto I in 941 Gent zou

bezoekt hebben en dat hij bij die gelegenheid de Ottogracht liet delven “welke van de Schelde naer Biervliet, in de Hont of Westschelde liep”. Ook in VAN WERVEKE, A., *Etude sur le cours de l’Escaut et du Lys-Durme au Moyen Age à Gand et en aval*, Brussel, 1892, p. 23-29, die wel terecht opmerkte dat de tekst van Thielrode niet aangeeft dat Otto de gracht liet graven, alleen dat hij hem zo noemde. Voor de kritische benadering: zie WAUTERS, A., *Le château impérial de Gand*, Brussel, 1886, p. 165-189 en DE VLAMINCK, A., *Les origines de la ville de Gand*, Brussel, 1891, p. 69-77.

8. HAVENITH, A., *Quelques passages de la Chronique de St-Bavon de Jean van Thielrode*, Gent 1902, pp. 1-90; VAN ACKER, K.G., *De ‘Libertas castrensis operis’ van Antwerpen en de Ottogracht te Gent*. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1987, jg. 61, p. 1-9 en vooral KOCH, A.C.F., *Grenzverhältnisse an der Niederschelde, vornehmlich im 10. Jahrhundert*. In: *Rheinische Vierteljahrsblätter*, Bonn, 1956, 21, p. 182-218.

9. HOLDER-EGGER, O., *Zu den Heiligengeschichten des Genter St. Bavoklosters*. In: *Historische Aufsätze an Georg Waitz gewidmet*, Hannover, 1886, p. 659. Letterlijk: ‘eins der kläglichsten Machwerke, welches die Mittelälterliche Historiographie aufzuweisen hat’. Deze synthese die destijds heel wat ophef maakte vooral in antiklerikale kringen, werd in het Nederlands en het Frans vertaald.

10. MAZEURE, N., *Het ‘chronicon’ van Johannes van Thielrode: een Baafse kruisbestuiving tussen historiografie en diplomatisch bronnenmateriaal*. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 2001, deel 55, p. 93-94.

11. WAUTERS, A., 1886, p. 171; Ugent bibliotheek website anno 2004 over Thielrode.

12. GYSSELING, M., *Gent’s vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 11-12. Gedetailleerd in: VAN WEZEMAEL, M., *Neen, de Oude Schelde is niet altijd oud geweest*. In: *Ghendtsche Tydinghen*, Gent, 1983, jg. 12, p. 186-214. Het Oud Scheldeken week af van de huidige bedding aan de Sint-Lievenslaan bij de Ter Platenbrug, vervolgde onder de Tentoonstellingslaan en dwarste ter hoogte van de Raveschootstraat het actuele park. Verder ging het in bochtig verloop onder of achter de Hubert Frère-Orbanlaan en het Graaf van Vlaanderenplein, eerst in noordelijke richting tot bij de Brabantdam rechtover de protestantse tempel en dan westelijk draaiend dwars doorheen het huidige ‘rodelichtjeskwartier’ naar de Oudescheldestraat. Ter hoogte van de Kuiperskaai was er een verbinding met de vermoedelijk al in de 10de eeuw in opdracht van de Sint-Pietersabdij gegraven Muinkschelde. Volgens anderen kan de Muinkschelde pal naast de Blandijnheuvel wel degelijk een natuurlijke waterloop zijn (DUMON, M.E., *Gent. een stedenaardrijkskundige studie*, Brugge, 1951, deel I, p. 66).

13. LOT, F., *La frontière de la France et de l’Empire sur le cours inférieur de l’Escaut du IXe au XIIIe siècle*. In: *Bibliothèque de l’Ecole des Chartes*, Parijs, 1910, deel 71, p. 5-17.

14. Pirenne zelf ging er niet op in, maar hij bleef tot in de laatste editie van zijn *Histoire de Belgique* (Brussel, 1929, p. 108) aanhalen dat het Land van Waas tot het Lotharingse en later tot het Duitse rijk behoorde. Dat was ook zo voordat de betwisting tussen de Dampierres en de Avesnes vanaf het midden van de 13de eeuw de zaken moedwillig ging compliceren. De Avesnes claimden gebieden op grond van een al dan niet vermeend toebehoren aan die rijken en de documenten uit die tijd zijn in dat opzicht weinig betrouwbaar. Pirenne patroneerde een publicatie daarover van de filoloog Leonard Willems (WILLEMS, L., *Les frontières de la France et de l’Empire à Gand et dans le pays de Waes du IXe au XIIe siècle*. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1908, oude reeks jg. 8, p. 19-20).

15. KOCH, A.C.F., 1956, p. 182-218.

16. VERHULST, A., *Landschap en Landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1995, p. 31-33 en 64-67. Hierin ook de complexe interpretatie van de begrippen Sincfal en Zwin.

17. Slechts een klein stukje van de Moervaart (Durme) tussen Rodenhuize en Mendonk en de onstabiele inham bij Biervliet konden doorgaan als onderdeel van resp. zuidelijke en westelijke grens van het gebied.

18. DESMET, D., De bestuurlijke organisatie van de streek in de middeleeuwen van de vierde tot de veertiende eeuw. In: DE KRAKER, A.M.J., VAN ROYEN, H., DE SMET, M.E.E., (red.) Over den Vier Ambachten, Kloosterzande, 1993, p. 525-530.
19. GYSSELING, M., Germanisering en taalgrens. In: Algemene geschiedenis der Nederlanden, deel 1, Haarlem, 1981, p. 109.
20. Tussen de twee diocesen waren herhaaldelijk betwistingen over de onderlinge grenzen (referenties in WILLEMS, L., 1908, p. 19-20 en KOCH, A.C.F., 1956, p. 182).
21. GANSHOF, F.L., Les origines de la Flandre Impériale. In: Annales de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles, Brussel, 1942-1943, deel 46, p. 99-131.
22. De oerparochie van de oorspronkelijk aan Petrus toegewijde abdijkerk omvatte, naast gebieden in het noordoosten en oosten van de 14de-eeuwse stad dicht bij de abdij, ook de latere parochies Oostakker met Sint-Amandsberg, Desteldonk, Mendonk, Zaffelare, Lochristie en Zeveneken. Reeds zeer vroeg werd het kleine Mendonk daarvan afgesplitst. De naast de abdijkerk opgerichte Heilig Kerstkerk (gewijd in 1067) nam later de parochiale functies over. Afsplitsing van de landelijke parochies volgden in de 12de en 13de eeuw. Deze oerparochie valt samen met het bestuurlijk ressort van de Sint-Baafsheerlijkheid (GYSSELING, M., Speurtocht in het vroege verleden van Gent en omgeving. In: Jaarboek Oost-Oudburg, Sint-Amandsberg, 1980, jg. 17, p. 13).
23. KOCH, A.C.F., 1956, p. 195.
24. LUYKX, T., Johanna van Constantinopel, Antwerpen, 1946, p. 355-356 (voetnoot). Gebaseerd op een oorkonde uit 1236 (VLEESCHOUWERS, C., De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent 819-1321, Brussel, 1990, deel 2, nr. 221, p. 243). Een indrukwekkende reeks voorbeelden van de toenmalige opvatting dat Sint-Baafs, het Sint-Baafsdorp (*villa sancti Bavonis*) en de Heilig Kerst parochie (*parochia sancta Christi*) in het Duitse rijk lagen, is te vinden in KOCH, A.C.F., 1956, p. 191-192.
25. Alphonse Wauters zocht er een (eerder onwaarschijnlijke) politieke reden achter. Hij meende dat de grensinterpretatie van Thielrode kaderde in de strijd tegen de Franse overheersing onder Filips de Schone in zijn tijd (WAUTERS, A., 1886, p. 188-189). Ook volgens W. Mohr, die in verband met de Ottogracht tegelijk warm en koud blaast, wou Thielrode uit politieke overwegingen zijn abdij met behulp van de gracht in het Duitse rijk een plaatsje doen vinden. Hij specificeert echter niet welke dat konden geweest zijn (MOHR, W., Studien zur Klosterreform des Grafen Arnulf I. von Flandern, Leuven, 1992, p. 6-8).
26. VLEESCHOUWERS, C., 1990, deel 2, nr. 83, p. 86-88. De abdij was *in imperio siti*.
27. VLEESCHOUWERS, C., 1990, deel 2, nrs. 383 en 398, p. 383-384 en 429-431.
28. VLEESCHOUWERS, C., 1990, deel 2, nr. 1, p. 7. Tekst in GYSSELING, M., KOCH, A.C.F. Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta, Brussel, 1950, deel I, p. 223: *ex monasterio quod dicitur Ganda, quod est situm in pago Brabantinse*.
29. DHONDT, J., De graven van Gent. In: Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Gent, 1944, deel 1, (nieuwe reeks), p. 128. Anton Koch wees echter op de mogelijkheid dat de ligging van Sint-Pieters in de pagus Doornik een latere toevoeging bij het niet in origineel bewaarde document kan zijn (KOCH, A.C.F., 1956, p. 182).
30. Een afzonderlijke gouw Gent werd vermeld in de 7de en 8ste eeuw (GYSSELING, M., 1954, p. 15; vroegste vorm; *in pago Gandinse*).
31. Goed geïllustreerd in WILLEMS, L., 1908, p. 291-324.
32. Het oorspronkelijke bezit aan gronden van de Sint-Baafsabdij in het Gentse was aan beide zijden van de vermeende grensgracht gelegen (VAN WERVEKE, H., 1933, Kritische studiën betreffende de vroegste geschiedenis van de stad Gent, Antwerpen, 1933, p. 32-40), maar het was in twee bestuurlijke eenheden opgedeeld met de Schipgracht als grens: westelijk het Evergemse met Ekkerghem en Marka en oostelijk het oorspronkelijk zeer grote gebied van de Heilig Kerstparochie die zich tot Lokeren uitstreekte (KOCH, A.C.F., 1976, p. 191).

33. DECLERCQ, G., Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de eerste middeleeuwen (7de-12de eeuw). In: *Ganda&Blandinium* (DECLERCQ, G., red.), Gent, 1997, p. 31; KOCH, A.F.C., 1956, p. 207-208. De abdij bewaarde vier oorkonden van Otto II, in zeer korte tijd uitgevaardigd tussen 974 en 977 (VLEESCHOUWERS, C., 1990, deel 2 nrs. 5,6,7,8, p. 8-9).
34. VAN WERVEKE, A., 1892, p. 23-29. De foutieve opvatting in dit werk van de Schipgracht als natuurlijke verbinding tussen Leie en Durme, werd gecorrigeerd door Achiel De Vos (DE VOS, A., 1958, p. 44-45). Zie hierover echter ook DUMONT, M.E., 1951, voetnoot op p. 11-12. Vermoedelijk haalde Van Werveke zijn Othenemosterd bij WARNKOENIG, L.A., GHELDOLF, A.E., *Histoire de la Flandre*, Brussel, 1836, deel 2, p. 22-31. Deze auteurs plaatsen Otinge echter foutief aan de westgrens van de Vier Ambachten (Duitse rijk) met het Brugse Vrije (Frans territorium) en ze maakten de verbinding met de Schipgracht via een noordwestelijke zijtak van deze waterloop. Zie ook KOCH, A.C.F., 1956, p. 185, voetnoot 19: *Die Bezeigung Otene hat Tielrode Mit den Name Otto verbinden wollen*.
35. De vroegste vermelding van de naam is in een oorkonde van Sint-Baafs te vinden (VLEESCHOUWERS, C., 1990, deel 2 nrs. 231, 232, p. 253).
36. Nog een andere klankgelijkenis zorgde voor verwarring. Jacobus Meyerus, de vroegste interpretator van de Vlaamse geschiedenis, meende dat (een) keizer Otto in 949 de Vier Ambachten in bezit nam. Hij zou de Hontegracht hebben laten graven, die hij Ottogracht liet noemen en als grens van dit keizerlijke gebied aanduidde (cf. DIERICX, CH.L., 1815, deel 1, p. 480). Deze 16de eeuwse interpretatie kreeg geen navolgers van betekenis.
37. GYSSELING, M., Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226), Brussel, 1960, deel 2, p. 776; GYSSELING, M., Oude toponiemen in de Vier Ambachten. In: *Over den Vier Ambachten*, 1993, p. 171. Ee betekent water (Germaans: ahwo, Latijn: aqua, Frans: eau). Het is 'Kustvlaams' voor 'aa' bekend uit tal van riviernamen. Otene of Otenee bevat de persoonsnaam Oto of Uhto in de genitief: Uthan ahwo, de (natuurlijke) waterloop van Uhto. Dichtbij waren er nog dergelijke 'ee' toponiemen, zoals de Diepenee en de Laree. De latere namen Notense Geule en Otheense Kreek zijn dus pleonastisch.
38. Met de Blide werd meestal de voortzetting van de samenvloeiende Otenee en de Zoutvliet, resp. oost en west van Terneuzen bedoeld.
39. DE KRAKER, A., De Vier Ambachten in vogelvlucht, ca. 750 jaar kaartbeeld. In: *Over den Vier Ambachten*, 1993, p. 8. Een kaartfragment uit 1569 van Frans Horenbaut, bewaard in het Gentse rijksarchief, met *Audt Oten* is mooi weergegeven in VERHULST, A., 1995, p. 72; de *Notense Geule* en de kleine *Nieu Oetenpolder*: idem p. 75 (uit: Sanderus, *Flandria Illustrata*, 1644, deel II, p. 618-619).
40. De hier verdedigde hypothese over het ontstaan van de mythische monding te Othene komt niet overeen met de beschrijving die door Anton Koch gegeven werd van de grenzen (KOCH, A.C.F., 1956, p. 183-187).
41. De nederzetting ging al in 1214 verloren door een stormvloed (VERHULST, A., 1995, p. 74). In 1584 verdween het gebied onder de golven nadat de geuzen de beschermende zeedijk doorgestoken hadden (BAUWENS, W.E.M., Verdwenen dorpen in de Vier Ambachten. In: *Over den Vier Ambachten*, 1993, p. 180-181). 'Nieuw Othene' werd pas in 1848 terug volledig ingepolderd.
42. DEVRIESE, L., De Gentse Waterwijk. De stad verkavelde het terrein. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1998, jg. 22 nr. 4, p. 30.
43. SAG, reeks 333 (Gedelee) nr. 1, f. 6. Het betreft de huidige huisnummers Ottogracht 48 en 50 (kad. nr. 117c en 117d) naast het hoekhuis met de Goudstraat. Deze eerste vermelding kwam er wellicht niet toevallig kort nadat de monnikengemeenschap Baudelo haar oorspronkelijke vestiging in Sinaai-Waas verliet na de afscheiding van de noordelijke provincies en zich te Gent vestigde in het oude bijhuis van de abdij.

44. SAG, Nota's straten, nr. 252.

45. SAG, reeks XIV (Baudelo) nr. 21.

46. Ook het oude gedeelte van de Baudelostraat tussen de gracht en de Leie werd in de Franse tijd en in de eerste helft van de 19de eeuw naar de keizer genoemd: Ottostraat (DECLOET, J.P., *De Gentse straatnamen 1799-1942*, Gent, 2002).

47. Zie DE VLAMINCK, A., 1891, p. 70.

CHATEAUBRIAND

Meer dan 40 jaar geleden schreef Pierre Kluyskens onderstaand artikeltje over Chateaubriand (1768-1848)

Wij hadden het verleden week over de grote Nederlandse filosoof, Erasmus van Rotterdam, en over de manier waarop hij, na een geestdriftige reis door onze gewesten, enkele jaren later onwillekeurig en geheel toevallig gemengd werd in een avontuur dat zich in onze stad had afgespeeld.

Van onze Noorder- tot Zuiderburen is de afstand in vogelvlucht niet bijster groot en wij kunnen dan ook zonder veel risico een sprong wagen van Rotterdam naar Saint-Malo, om even te verwijlen voor het graf, dat majestatisch en arrogant van op een rots de oceaan aanschouwt en trotseert, het graf van een der grootste figuren van de Franse Romantiek en de wereldliteratuur, François-René de Chateaubriand, en hem te vragen wat hij, bijna anderhalve eeuw geleden, tijdens de Honderd-Dagen, in onze oude stad heeft gezien, gehoord en beleefd.

“Waar gaat gij heen?” “Daar waar er gevochten wordt”, klonk ‘t fiere, harts-tochtelijke antwoord van de jonge Chateaubriand in een Brussels salon, waar de émigrés in 1792 vergaderd waren.

Hij vertrok, werd gewond, door zijn kolonel ontslagen. Met zijn handschrift van “Atala” in zijn bagage, zwerft en sukkelde hij als een ellendeling in de Ardennen.

Hij bedelt om een stuk brood, om wat water, om een deken; hij valt in bezwijming langs de baan, wordt opgepikt door soldaten, met een kar naar Brussel gebracht “la cuisse entourée d’un torchon de foin, l’uniforme en loques”. Dat was zijn eerst contactname met ons land. Is hij toen door Gent getrokken? Wij kunnen het enkel gissen, want hij heeft Brussel verlaten om zo spoedig mogelijk Engeland te vervoegen en het is in Oostende dat hij een schip vindt. “J’arrivai doucement à Ostende par les canaux”, schrijft hij in zijn “Mémoires d’autre-tombe”.

Deze egocentrische natuur vermeldt ten andere enkel die lotgevallen, die avonturen, die episoden waarin hij, François-René de Chateaubriand, de eerste viool